

ΕΑΣΤΕ - Πάντειο Πανεπιστήμιο - Σεμινάριο: Έγκλημα και
κινηματογράφος – Γ' κύκλος
«Παράγοντες εγκληματογένεσης»

Εισηγήτρια : Βίκυ Χασάνδρα

« Ψυχολογικό τραύμα και παιδική ηλικία. Η λειτουργία της μνήμης ως αφηγηματικός άξονας στο ψυχολογικό θρίλερ ».

Η παιδική ηλικία έχει αποτυπωθεί συχνά στη μυθοπλασία μέσα από διαφορετικές αφηγηματικές προσεγγίσεις. Άλλοτε ως μνήμη, άλλοτε ως παρόν, πάντοτε όμως ως ένα ηλικιακό στάδιο που καθορίζει την συμπεριφορά του ενήλικα, τις αποφάσεις του, τις επιλογές του που πολλές φορές μοιάζουν να ανήκουν περισσότερο στο παιδί που υπήρξε άλλοτε παρά στον ενήλικα που είναι τώρα. Η αστυνομική αφήγηση, τόσο στον κινηματογράφο όσο και στη λογοτεχνία, μέσα από κάποια υποείδη της, όπως το νουάρ ή το ψυχολογικό θρίλερ που κατέχει περίοπτη θέση στην μελέτη της σκοτεινής πλευράς της ανθρώπινης ύπαρξης, πιστή στη φύση της τέχνης, αναζητά συχνά τα αίτια ακραίων συμπεριφορών στις τραυματικές εμπειρίες του παρελθόντος, και κυρίως στην παιδική ηλικία. Όταν συγκροτείται η ψυχική σκευή του ανθρώπου, η επιθυμία ως ορμή ή φυσική κλήση έρχεται σε σύγκρουση με τις κοινωνικές επιταγές και η ενοχή, συχνά μέσω του φόβου, προσκολλάται στον χαρακτήρα ως αναπόσπαστο μέλος του.

Δημιουργοί όπως ο Άλφρεντ Χίτσκοκ, ή ο Μάικλ Πάουελ, αντιμετωπίζοντας τον χρόνο ως μία έννοια κατά την οποία το παρελθόν δεν διαχωρίζεται από το παρόν, εκμεταλλεύονται στο έργο τους τη μνήμη και τη λειτουργία της απόθησης σαν εργαλείο αφήγησης στην προσπάθειά τους να φωτίσουν την αθέατη πλευρά του ανθρώπου, αυτή που τον καθιστά ικανό για τρομακτικές ή ανομολόγητες πράξεις. Μέσα από μία διαδικασία που προσομοιάζει αρκετά στην ψυχαναλυτική πράξη, σε ρόλο ψυχαναλυτή θα λέγαμε οι ίδιοι, καθοδηγούν τους ήρωές τους, με όλες τις αντιστάσεις που αυτοί συναντούν, σαν άλλοι αναλύόμενοι, ώστε να ανασύρουν στην επιφάνεια το λησμονημένο γεγονός ή να αναβιώσουν ένα ξεχασμένο αίσθημα.

Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Άλφρεντ Χίτσκοκ, που σε ταινίες του όπως η *Μάρνη* (1964), ή το *Ψυχώ* (1960) εστιάζει σε διαταραγμένες προσωπικότητες που υποτάσσονται στο παρόν σε ρόλους που μοιάζουν να υπαγορεύονται από το παρελθόν, το οποίο οι ίδιοι αγνοούν σαν κάτι κρυμμένο βαθιά μέσα στο ασυνείδητό τους, παρακολουθώντας τους εαυτούς τους και τις ακραίες

συμπεριφορές τους σαν ξένοι (Μάρνη) ή μιμούμενοι σαν μέσα σε άλλο σώμα μια δεύτερη προσωπικότητα, αποτυπώνοντας με αυτόν τον τρόπο την εκδήλωση μιας σχιζοειδούς διαταραχής (Νόρμαν Μπέητς/ *Ψυχώ*).

Αν κατά την ψυχαναλυτική διαδικασία, όπως διατυπώνει ο Σίγκμουντ Φρόυντ στα κείμενά του *Για την εισαγωγή της Θεραπείας / Ανάμνηση, Επανάληψη, Επεξεργασία* (μτφρ. Γ. Σαγκριώτης, εκδ. Πλέθρον), ο αναλυόμενος μέσα από την αντίσταση που προβάλλεται και την αδυναμία να θυμηθεί με λόγια το τραυματικό ή το λησμονημένο γεγονός καταφέρνει τελικά να βρει την κάθαρση μέσα από την επανάληψη της πράξης, τότε σίγουρα τόσο στην *Μάρνη* του Άλφρεντ Χίτσκοκ όσο και στον *Ηδονοβλεψία* του Μαικλ Πάουελ η λειτουργία της μνήμης ως διαδικασία κάθαρσης απαντάται ξεκάθαρα σαν σε μια άλλη ψυχαναλυτική πράξη.

Για τη Μάρνη, το τραυματικό γεγονός θα επαναληφθεί στο σπίτι της μητέρας της. Όπου με τη βοήθεια του συζύγου της σε θέση ψυχαναλυτή, θα λέγαμε, θα ξαναζήσει μέσω της μνήμης, σαν ένα μικρό φοβισμένο κοριτσάκι πάλι, την τρομερή εμπειρία που είχε βιώσει στα πέντε της χρόνια, όταν είχε σκοτώσει τον εραστή της μητέρας της, με τον οποίον είχε αναπτύξει ένα είδος οιδιπόδειου συμπλέγματος, υποκαθιστώντας τη σχέση με τον πατέρα που δεν είχε γνωρίσει. Και θα συνειδητοποιήσει τον λόγο που ως γυναίκα πλέον μετατρέπεται σε άψυχο άγαλμα κάθε φορά που έρχεται αντιμέτωπη με το άγγιγμα ενός άντρα.

Για τον ήρωα του *Ηδονοβλεψία*, αντίστοιχα, η επανάληψη της πράξης θα έρθει μέσα από την ανάσυρση στην επιφάνεια όχι του λησμονημένου γεγονότος αλλά του ξεχασμένου αισθήματος. Εκείνου του φόβου που του προξενούσε ο πατέρας του όταν ήταν παιδί για τις ανάγκες των πειραμάτων του. Θα καταφέρει στο τέλος, μέσα από την αυτοκαταστροφή, να βιώσει το αίσθημα του φόβου που ο ίδιος με τη σειρά του, στη θέση του πατέρα του πλέον, αποτυπώνει στην κάμερά του κινηματογραφώντας ταυτόχρονα τα θύματά του, γυναίκες τις οποίες προκαλούσε ερωτικά. Στην αφήγηση αυτής της ταινίας δεν θα πρέπει να παραληφθεί η ανάλυση του μηχανισμού του φόβου, καθώς ξεχωρίζει ο τρόπος με τον οποίον αδρανοποιείται η ορμή του δολοφόνου μπροστά στο μοναδικό πρόσωπο που δεν τον φοβάται, μία νέα γυναίκα που παράλληλα προσωποποιεί στα μάτια του την ερωτική επιθυμία.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί η σύνδεση του χώρου με την διαδικασία της ανάσυρσης του λησμονημένου γεγονότος στην επιφάνεια της συνείδησης. Η πράξη αυτή συχνά συντελείται όχι σε ένα ψυχαναλυτικό ντιβάνι, αλλά συνήθως σε ένα είδος «κρύπτης», εκεί όπου φυλασσόταν πάντα το κρυμμένο μυστικό, όπως είναι ο

σκοτεινός θάλαμος εμφάνισης φωτογραφιών στον *Ηδονοβλεψία*, ή το υπόγειο του σπιτιού της μητέρας στο *Ψυχώ* του Χίτσκοκ, όπου ο Νόρμαν Μπέητς φυλάει για χρόνια τη νεκρή μητέρα. Χώροι που σχηματοποιούν κατά μία έννοια το υπερεγώ, στη συγκρότηση του οποίου, όπως παρακολουθήσαμε στα προαναφερθέντα παραδείγματα ταινιών συμβάλλει καθοριστικά η μητέρα (*Μάρνη*, *Ψυχώ*), ή ο πατέρας (*Ο Ηδονοβλεψίας*) με τις απαγορεύσεις τους, την καταπίεση της σεξουαλικής ορμής και την αλλοίωση της επιθυμίας που κρύβεται στο ασυνείδητο, αλλοιώνοντας ταυτόχρονα την ίδια την ταυτότητα του μετέπειτα ενήλικα. Κληροδοτώντας, θα λέγαμε, στα παιδιά τους τους προσωπικούς τους φόβους σαν ένα άλλο DNA.

Η παιδική ηλικία, ο φόβος απέναντι στα μυστικά που κρύβει για τη ζωή ενός ενήλικα αποτυπώνεται επίσης στον κινηματογράφο μέσα από ταινίες όπου πρωταγωνιστές είναι τα ίδια τα παιδιά,. Τα οποία σε κάποιες περιπτώσεις εμφανίζονται «τρομακτικά», ικανά για «κακές πράξεις», εκφράζοντας παράλληλα τον φόβο του ενήλικα απέναντι στην παιδική μνήμη, κυρίως σε ταινίες που συνδυάζουν τον τρόμο με το φανταστικό στοιχείο (*Η Ραχοκοκαλιά του Διαβόλου*, σκην. Γκιγιέρμο ντελ Τόρο, 2001). Χαρακτηριστική είναι επίσης η περίπτωση της ταινίας *Μέσα από τα μάτια τους* (*Insensibles*, σκην. Χουάν Κάρλος Μεντίνα, 2012), όπου παιδιά που στερούνται το αίσθημα του πόνου λόγω μιας γενετικής αναπηρίας, έγκλειστα σε ίδρυμα κατά τον Ισπανικό Εμφύλιο είναι ικανά να σπείρουν τον τρόμο και τον πόνο στο οικείο περιβάλλον τους. Ο ισπανικός κινηματογράφος άλλωστε έχει δώσει αρκετά ανάλογα παραδείγματα, όπου παράλληλα με την αποτύπωση της ιστορίας του Ισπανικού Εμφυλίου καταδεικνύεται πώς η κακοποιητική συμπεριφορά σε παιδιά οδηγεί ως αποτέλεσμα σε βίαιες συμπεριφορές ενηλίκων (*Το Γυάλινο Κλουβί / Trans el cristal*, σκην. Βιλαρόγκα, 1987),. Ή πώς η κατασκευασμένη μνήμη μπορεί να μετατραπεί σε εργαλείο χειραγώγησης συνειδήσεων από οργανώσεις και οπαδούς που ονειρεύονται την αναβίωση ολοκληρωτικών καθεστώτων όπως ο ναζισμός (*Κραυγή από την κόλαση/Nameless*, σκην. Μπαλαγκερό, 1999). Τέλος, στον κατάλογο ταινιών με πρωταγωνιστές παιδιά όπου αποτυπώνεται η μνήμη ως φορέας ενός ψυχικού τραύματος που μπορεί επίσης να οδηγήσει σε ακραίες ή αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές υπό το βάρος της ενοχής θα πρέπει να συμπεριληφθεί και η ταινία *Το κορίτσι της διπλανής πόρτας* (*The Girl Next Door*, σκην. Gregory M. Wilson, 2007), βασισμένη στο ομώνυμο βιβλίο του Τζακ Κέτσαμ.

Θα είχε ενδιαφέρον, σαν μια μικρή παρένθεση στο θέμα της μνήμης και του τραύματος, να παρακολουθήσει κανείς πώς κατά την προσέγγιση μιας εγκληματικής συμπεριφοράς στη μυθοπλασία

ο φόβος και η ενοχή ενεργοποιούν τους μηχανισμούς άμυνας που εκφράζονται μέσω μιας υπεροπτικής στάσης του εγκληματία είτε υποτιμώντας το ίδιο το θύμα είτε υποτιμώντας τη δικαιοσύνη και τους θεσμούς της. Αντλώντας παραδείγματα από τη λογοτεχνία και το ψυχολογικό θρίλερ, ενδεικτικά αναφερόμαστε στο έργο της Πατρίτσια Χάισμιθ και στον *Ταλαντούχο κύριο Ρίπλεϋ* όπου ο ομώνυμος ήρωάς της, έχοντας υπάρξει ο ίδιος κακοποιημένο ψυχολογικά παιδί, υποτιμά την ίδια την πράξη του φόνου υποτιμώντας ταυτόχρονα και την ίδια τη φιλία, σαν ένας άνθρωπος που αδυνατεί να αντιληφθεί την έννοια της ενσυναίσθησης, ή την περίπτωση του έργου του Φρέντρικ Μπράουν όπου συχνά ο ήρωας δολοφόνος διακατέχεται από μία ιδιότυπη αν και αναγνωρίσιμη υπεροψία απέναντι στο νόμο και τα θύματά του. Τέλος, ξεχωρίζουν δύο αριστουργηματικά ψυχολογικά μυθιστορήματα του Ζορζ Σιμενόν, *Οι Δαίμονες του Πηλοποιού* (1965) και το *Γράμμα στον Δικαστή μου* (1947), με τον φόβο της εγκατάλειψης να υποκινεί την ανάγκη του δολοφόνου για πλήρη κατάκτηση και απόλυτο χειρισμό της ζωής του θύματος ακόμη και μέσω του θανάτου του. Ο συγγραφέας, με το προσωπικό αφηγηματικό του ύφος και με σαφή αναφορά στην ανατομία ενός εγκλήματος όπως αποτυπώνεται στο *Έγκλημα και τιμωρία* του Ντοστογιέφσκι εισδύει στην ψυχολογία ενός ανθρώπου που γνωρίζει μια αλήθεια που οι άλλοι κατ' αυτόν αγνοούν.

Συνοψίζοντας, παρατηρείται, μέσα από τα παραδείγματα των ταινιών ή των λογοτεχνικών έργων που παρουσιάστηκαν, ότι η τραυματική εμπειρία μιας κακοποιητικής συμπεριφοράς κατά την παιδική ηλικία που μπορεί να αφορά εξίσου ψυχολογική πίεση ή καταναγκασμό του παιδιού να ανταποκριθεί σε πρότυπα ξένα από την φυσική κλήση του είναι δυνατόν να οδηγήσει σε ανταγωνιστική ή και εγκληματική συμπεριφορά του ενήλικα απέναντι σε ένα παιδί τοποθετώντας το σε θέση απειλητικού εχθρού. Συχνά στη μυθοπλασία η ανταγωνιστική στάση που οφείλεται σε φόβο ή στέρηση μιας επιθυμίας σε ένα παιχνίδι με ρεαλιστικό ή υποθετικό - φανταστικό αντίπαλο ένα παιδί μπορεί να αποτελέσει αφορμή για εκδήλωση συμπεριφορών που το μυστικό τους κρύβεται σε νευρωτικές ή ψυχωτικές

διαταραχές (*Άμμος στο βυθό*, Βίκυ Χασάνδρα, μυθιστόρημα/ *Αόρατες φωνές*, Βίκυ Χασάνδρα, μυθιστόρημα).

Σε ένα τελευταίο σχόλιο αναφορικά με τη λειτουργία της μνήμης και τους κανόνες αφήγησης στο ψυχολογικό θρίλερ, θα είχε ενδιαφέρον να ερευνηθεί κανείς κατά πόσο ένα παιδικό ψυχολογικό τραύμα έρχεται στην επιφάνεια αυτούσιο, αναλλοίωτο ή ποιο άλλο βίωμα ή ποια επιθυμία αλλοιώνει κατά την ενηλικίωση την ταυτότητα του τραύματος. Μετουσιώνοντας σε μία νέα μνήμη το αποτέλεσμα της μείξης ενός βιωμένου γεγονότος και μιας ανεκπλήρωτης επιθυμίας (*Άμμος στο βυθό*, Βίκυ Χασάνδρα).

Φιλμογραφία

Μάρνη (*Marnie*), Άλφρεντ Χίτσκοκ, 1964

Ψυχώ (*Psycho*), Άλφρεντ Χίτσκοκ, 1960

Ο Ηδονοβλεψίας (*Peeping Tom*), Μάικλ Πάουελ, 1960

Η Ραχοκοκαλιά του Διαβόλου, Γκιγιέρμο ντελ Τόρο, 2001

Μέσα από τα μάτια τους (*Insensibles*), Χουάν Κάρλος Μεντίνα, 2012

Το Γυάλινο Κλουβί (*Trans el crystal*, Βιλαρόγκα, 1987

Κραυγή από την κόλαση(*Nameless*), Μπαλαγκερό, 1999

Το κορίτσι της διπλανής πόρτας(*The Girl Next Door*), Gregory M. Wilson, 2007

